

УДК 821.161.1“18/19”.02:172.15(477)

УКРАЇНСЬКИЙ СИМВОЛІЗМ ЯК ЯВИЩЕ В ІСТОРІЇ СВІТОВОЇ ДУМКИ

Микола Рашкевич

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна, e-mail: journft@franko.lviv.ua*

Обґрунтовано українське коріння російської літературно-філософської течії кінця ХІХ—початку ХХ ст. — символізму. Наведено конкретні висловлювання, здавалося б, “вічних” російських представників зазначеного напрямку щодо їх справжнього походження і неприязні до самодержавства та більшовизму.

Ключові слова: символізм, більшовизм, “срібний вік”, національний еґоїзм, національна спадщина.

Кожен народ потребує національної мети, щиросердної самоідентифікації через реалізацію благородних мрій та ідей. Лише завдяки цьому “думаючий” етнос може називатися нацією — остання зрівнюється з десятками собі подібних на геополітичній і культурній світових картах і гордо підносить руку до серця, коли звучить офіційна державна мелодія на честь одного (або кількох) своїх репрезентантів.

Шкода, що поміж багатшарової історії російсько-українських взаємин часто-густо визирають пласти дьогтю, які категорично псують стандарти декларованого добросусідства та спотворюють ідеї національного примирення й благородного космополітизму. Споконвічна російська дрімучість не бажає миритися з втратою облудного звання світової метрополії минулого сторіччя; продовжує згрібати до своїх імперських тенет стиглі плоди діянь представників усіх слов’янських організацій, вловлюючи щонайменші промосковські запахи у їхніх непростих життєписах.

На відміну від приписних завваг “старшого брата”, українська ідея, маючи протягом історичного поступу різні змістові модифікації, відрізнялася від російської насамперед тим, що була тісно пов’язана із завданнями національного визволення й утвердження державності, а не її розростання, реформування чи боротьби за кращий шмат у великомасштабних світових переділах. Саме через так звану ментальну різновекторність “діалог” української і російської культур ще довго нагадуватиме розмову глухого з німим! Бо й так — “одна шоста” вже генетично змодифікована на постійне інеродне підживлювання (як тільки вона Аляски позбулася?), а отже чути заперечення у міжнаціональному спілкуванні просто не привчена. Щедра ж українська душа по-доброму пробає все і всім, раз по раз наголошуючи цим на месіаністичному складі націо-

нального характеру. Ісус Христос покинув світ земний, аби відкрити людству очі на масові гріхопадіння й облуду. Однак чи варто етнічним родичам сина Божого [2; 58], зціпивши уста очікувати завершення українства по обидві сторони вічного Дніпра, аби таким чином розвіювати помилкові уявлення навколишніх русичів про їх самодостатність за відсутності національного коріння. Чи не маємо мови, чи не маємо долі...

Чи не маємо своєї абетки для “старшого брата”? Такої, аби щоразу казати “А” на їхнє “Б”, мати неспростовні докази власної гідності — у царині державотворення, літератури, мистецтва? Безперечно є, та мова глухонімих — не для всіх. А час аргументів на кшталт Миколи Гоголя чи Сергія Васнецова невпинно збігає. Символічно, що треті півні співають перед початком чергової днини — нове тисячоліття пророче покликане відновлювати історичну справедливість, втрачену духовну спадщину та національну ідею.

Приміром, український символізм. Недоброзичливці одразу кинуть — не було такого. Російський, італійський, французький і все. Не все! Символізм український — це альфа і омега того ж таки “російського”; розпорошені у часі та безкрайньому просторі від Петербурга до Криму, його представники, на жаль, не бачили суверенної української мети, хоч щиро виступали проти самодержавства й більшовизму. Цілком ймовірно, що без участі наших земляків російський символізм нагадував би сумнівної вартості гібрид більш ранніх італійської та французької течій з домішками німецького (кантівського) світосприйняття. З ними ж він оформився як безпрецедентний напрям в історії світової поезії, прози та публіцистики — з глибокими релігійно-філософськими ідеями конструювання тогочасного світу, зі щирими намаганнями створити нову філософію культури, новий універсальний світогляд на протигагу “безкрило-бездушному” способу існування царської, а згодом і більшовицької Росії.

Центром такого мистецтва був проголошений символ (з грецької — знак, характерна прикмета), тож у кожному життєвому предметі чи явищі символісти вбачали щось незрівнянно більше, шукали їх глибинний зміст й осягали в процесі незбагненні досі таємниці людської душі. Релігійний філософ Микола Бердяєв констатував: “Символісти відчували, що Росія летить у безодню й законірно шукали засобів порятунку” [11]. Для Росії не знайшли: душу екс-імперії надовго окутав радянський морок.

Проте відшукали для себе. Об’єднуючись в підпільних зібраннях, а то й у еміграції, вони діяли за принципами істинних українців: бодай на годину творили власну країну і “господарювали” у ній, сповідуючи декларовані цінності. Символізм жив і красномовно демонстрував своє єство — подібно до Христа не агітував до збурення мас, волів обходитися тим малим, що встиг здобути, й творив, апокаліптично очікуючи...

Достеменно відомо, що символізм на території сучасної Російської Федерації започаткували двоє корінних українців — Д. Мережковський і В. Соловйов. У 1892 р. світ побачила збірка віршів Мережковського “Символи” і майже одночасно, в 1893 р., з’явилася його ж лекція “Про причини занепаду і головні течії сучасної російської літератури”, яку згодом стали вважати маніфестом символістів [11].

Проливаючи світло на своє походження, Мережковський так повідомляє про себе в автобіографії: “Мій батько розповідав мені, що мій прадід Федір Мережко був військовим старшиною на Україні в місті Глухові. Дід, Іван Федо-

рович, в останні роки XVIII ст., за царювання Павла I, приїхав до Петербурга і, як шляхтич, вступив до Ізмайлівського полку. Тоді, мабуть, і змінив він своє малоросійське прізвище Мережка на російське — Мережковський. З Петербурга переведений був до Москви і брав участь у війні 1812 року.

Батько мій, Сергій Іванович, народився в 1821 р. в Москві від другої жінки Івана Федоровича Курбської. Виховувався в пансіоні. Вступив на казенну службу в 1839 р. Служив спочатку у оренбурзького губернатора, а потім в придворній конторі. В 1853 р. одружився з дочкою правителя канцелярії петербурзького обер-поліцмейстера. Я народився 2-го серпня 1865 р. в Петербурзі. Часто виїжджаючи в службові відрядження на південний берег Криму, до Лівадії, батько іноді брав мене з собою. У нас був маєток по дорозі на водоспад Учан-Су. Пам'ятаю чудовий палац в Оріянді. В 1879 р., коли мені було 14 років, батько повіз мене до Алупки, на відзначення 70-річчя Лисавети Ксаверівни Воронової. Я не знав, що маю щастя цілувати ту руку, яку піввіку тому цілував сам Пушкін” [3; 288].

Апостол слов'янської істини на зламі двох століть, публіцист, філософ, поет, Дмитро Мережковський генетично поєднав в собі ширу українську проникливість з гідною подиву релігією серця. Він зумів відчутти в собі переконливого проповідника і, попри ледь відчутний апокаліптизм творів, ні на мить не сумнівався у тому, що саме слов'янам долею визначено подарувати людству месію майбутнього, того, хто нарешті завершить усі релігійні пошуки й возз'єднає на спільній основі Елладу з Палестиною, язичництво з християнством, спрямувавши їх у ту найвищу єдність, в якій сповна реалізують себе і серце, і розум. Використаний мислителем принцип поступового проростання у глибинні та плодоносні пласти історії у проімперських колах детонував миттєво. Виявлялося, що від початків християнства і аж до часів пізнього Середньовіччя Європа чітко відмежовувала вічні вартості від тимчасових благ і лише Росія — Царство Звіра в особах Павла й Олександра, а також головного Антихриста Петра I — схрестила все до купи й душить, не розуміючи причини. Ці, а ще антибільшовицькі застороги (“Хрест чи пентаграма” — вирок російській безпринципності у формі зірки) змусили “реакціонера” Мережковського шукати прихисту у Варшаві й Парижі, та не змінили його розчарування у “двоголовості” тогочасних росіян. “Народе російський (не мій чи рідний — авт.), — писав публіцист разом з дружиною Зінаїдою Гіппіус у зверненні 1905 р., — пам'ятай, що через милість свою, а не за заслуги твої Господь нагородив тебе такою великою вітчизною, і не забувай, як багато племен зібрано під твоїм державним кровом. Як можеш ти, якщо носиш в серці любов Христову, гнітити їх насиллям, озлоблювати образами. Нема тобі ніякого виправдання. Нема на те волі Господньої, щоб ти творив над ними насилля” [4; 108].

Тут варто наголосити, що ідеолог (менш кричуще — сподвижник) філософсько-християнського руху був радше публіцистом, аніж поетом. Його вірші, у своїй більшості банальні й одноманітні, з натяками наслідування строфіки Пушкіна, Лермонтова, не спричиняли великого захоплення в колі однодумців. Невипадково, повні зібрання творів, які побачили світ ще за життя автора (в 17 томах у видавництві М. Вольф та в 24 томах у І. Ситіна), містили чимало критичних дрібниць, прозово-ідейних трансформацій і всього кількадесят віршів — величезну культурно-наукову потенцію автора здатні були “втримати” тексти лише найвищої суспільної потуги.

Російська еміграція не прийняла “реакційно-потужних” позицій Мережковського — ніби відчувала його інородність. Сам мислитель, зневірившись у марності своєї боротьби, зробив чимало неосмислених кроків: співпрацював з Муссоліні, агітував Гітлера розпочати війну з СРСР. Так і помер — у злиднях й відлюдництві. Воістину — пророків у своїй вітчизні не буває.

“Кладучи руку на серце, — пригадує свідок останніх місяців життя мислителя, літератор Ірина Одоєвцева, — переконана, що Мережковський до останніх своїх днів залишався лютим ворогом Гітлера: він вважав його підступним мерзотником й нікчемою. Але ж сам він усе життя твердив про Антихриста, і коли цей Антихрист постав перед ним — Мережковський не розгледів, прогавив його” [7; 434]. А можливо, зневірений 74-річний “пророк Третього Завіту”, розуміючи скороминущість свого земного існування, спромігся на останній, радикальний крок у придушенні східноєвропейського більшовизму? Чи благородну есхатологічну мету, яку приймали за основу символісти півстоліття тому, не виправдовували будь-які засоби? Шкода, що справжні мотиви цього вчинку так і залишилися таємницею, — так чи інакше, дорікати сивчолому українцеві за щиросердні наміри позбутися пентаграм на світовій карті не варто. Краще віднайти у скрині ще мілкої національної пам’яті нішу для чергового призабутого імені християнського творця. Й бодай прибрати скромну могилу в околицях Парижа.

Володимир Сергійович Соловйов, на думку російських символістів, був їхнім предтечею і вчителем. Син відомого російського історика, автора багатомної “Історії Росії з найдавніших часів” Сергія Соловйова, Володимир ніколи не цурався свого українського коріння. Навпаки, неабияк пишався мамою — щирою україночкою з роду великого філософа Григорія Сковороди. Зрештою, й сам повторив подвиг життя далекого предка: не мав ні родини, ані власного дому, жив у своїх приятелів, у них же зберігав рукописи і книжки. Символісту Соловйову були властиві безтурботність у влаштуванні власних справ і, разом з тим, зворушливе піклування про інших людей. Усю його поведінку обрамлював ореол християнського праведника, який все життя блукав по світу й намагався допомагати усім нужденним і словом, і ділом [1].

Поважаючи усіх без винятку слов’ян, великий українець також критично ставився до російського народу, вважаючи головною його слабкістю національний егоїзм, безпідставну віру у свою національну винятковість. Зокрема вважав, що російська народність сформувалася десь на межі XV—XVI сторіч і мала (хто б міг подумати) фіно-угорське коріння. Цикл праць Соловйова під загальною назвою “Національне питання в Росії” на порядок денний виносив теми фальшивого месіанізму імперського народу. “Росія стоїть перед вибором між істиною і брехнею. Опинившись фактично ізольованим в умовах існування на околиці Європи московської держави, російський народ розвинув у собі національну гордість і національний егоїзм, проголосив Москву “третім Римом”, в якому утвердилось “національне самообожнювання”. Ця “історична аномалія” відокремлює його від “освіченого людства”... Російський народ віками виховувався (в тому числі й церквою) в дусі національної переваги над іншими, тоді як вимогою “міжнародної справедливості” є “засада національностей”, згідно з якою всі народи повинні мати рівне право на незалежне існування [10; 517].

Мислитель справедливо дорікав Миколі II за систему насильницької русифікації підневільних народів. У своїй праці “Про російську мову” Соловйов

вимагав, “щоб ніхто не заважав будь-якому народу користуватися рідною мовою, бо присилування до російської мови може творити лише відразу до неї” [9; 210-211].

Як і земляка Д. Мережковського, Володимира Соловйова чути у самодержавних колах не бажали. Тож в останній своїй книзі публіцист і філософ провіщав швидке настання в Росії царства Антихриста. “Національне усвідомлення — це велика справа, — резюмував українець, — але коли самоусвідомлення доходить до самообожнювання, тоді природним фіналом для нього є самознищення” [8; 562].

Одним із старійшин російського символізму був Федір Сологуб — також наш земляк за походженням. Його батько — позашлюбний син української дівчини-кріпачки та полтавського поміщика Іваницького — в документах був записаний як Кузьма Опанасович Тютюнник. Російські урядовці його переробили спочатку на Тютюнникова, а згодом на Тетернікова. Вже під час перебування в Петербурзі син Федір взяв собі літературний псевдонім на честь російського письменника графа В.Соллогуба, оскільки друкувати поетичні доробки в “Північному віснику” з таким неоригінальним малоросійським прізвищем (знову давався взнаки тогочасний російський кпин) було просто неможливо. В історію літератури Сологуб увійшов, як майстер перекладу з української на російську: зокрема, в 20-і роки він переклав всього “Кобзаря”, по-символічному точно відтворивши образну систему й ритмомелодику шевченківського вірша. Писав також в’їдливі “політичні казочки” та епіграми на царя і його оточення. І так звану революцію 1917р. не прийняв, вкотре підтвердивши свою відразу до дивної держави і її лідерів [11].

Одним з ранніх російських символістів був Костянтин Дмитрович Бальмонт. Прапрадід поета й публіциста був сержантом в полках часів Катерини II і мав прізвище Баламут (в Україні воно збереглося й до сьогодні), тож говорити про російську “чистокровність” праправнука також не доводиться. Навіть більше, саме завдяки підтримці видатного полтавського письменника й громадського діяча Володимира Сергійовича Короленка, символістичну поезію “Паганіні російського вірша” почали друкувати в періодиці. На вдячність своєму наставнику, відчуваючи поклик батьківських земель, Костянтин Бальмонт здійснив безліч поетичних гастролей містами України. Харків, Полтава, Катеринослав, Ялта — усюди його сприймали як свого, праці антицарського спрямування перекладали українською, а кримський вірш “Чари місяця” сам Лев Толстой назвав вершиною російського символізму [11].

Нащадок козацького роду здійснив дві навколосвітні подорожі, вивчав японську мову, перекладав класичну поезію, складав власні хайку. Чимало російських літераторів та критиків зазрили міжнародному визнанню Бальмонта, тому й не дивно, що після цензурної заборони друку на території імперії, той виїхав працювати до Парижа. Фіктивна батьківщина й тут зіграла роль злої мачухи.

Попри трагічні прижиттєві поневіряння призабутих синів українського народу, їх безцінні наукові й творчі здобутки й надалі залишаються складовими фондів російської мислительної спадщини. Так, з символізмом передовсім пов’язане поняття “срібного віку” російської поезії та літератури. У цій назві ніби відлунюється “золотий період” літератури, час Пушкіна, Лермонтова, Белінського. Дехто навіть називає межі дев’ятнадцятого-двадцятого століть *російським*

ренесансом. Однак, чи може бути повноцінним будь-яке відродження, коли воно створене чужими розумом чи руками. Петербург на козацьких кістках, архітектура від Растреллі, Кубок УЄФА від бразильців... Чехов і Мережковський, Соловйов і Бальмонт, Рєпін й Васнецов, Кістяківський та Маяковський — солідний список етнічних українців на зламі тих віків дозволяє не лише чітко виокремлювати їх з-поміж десятків інших, а й впевнено стверджувати про наявність ще наприкінці XIX сторіччя міцної основи ідентичного національного державотворення — її інтелектуального потенціалу. Українські символисти посіли високе місце у російському мистецтві в епоху, коли суспільно-політична ситуація в Росії та Європі нагадувала роздратований вулкан. Гострі класові протиріччя, ворожнеча і сутички провідних держав, глибока духовна криза суспільства передбачали нечувані досі потрясіння. І Д. Мережковський з дружиною З.Гіппіус, В.Соловйов, і навіть неосимволіст Олександр Блок (одружений, між іншим, з україночкою) відчували всезагальний дискомфорт з неабиякою гостротою. Символісти жили з відчуттям вселенської біди, проте, водночас, в душі соловйовських містичних теорій чекали і прагнули певного оновлення (“преображення”) усього людства — через релігію і слово. Тож абсолютно хибною є теза (зафіксована у кількох ще радянських, “пентаграмних” літературознавчих джерелах), ніби на зламі тих віків в культурному житті Росії панував суцільний декаданс, занепад думки й моральності. Декаданс був, проте одночасно виникло нетлінне духовне начало, яке почуло риторичне запитання Канта “Що таке людина?” й таки дало на нього відповідь. Одна з правильних інтерпретацій — українець! Хочуть того недоброзичливці чи ні.

1. Гулыга А. Владимир Сергеевич Соловьев // Литературная газета. — 1989. — 18 янв.
2. Каганець І. Пшениця без куколю. — Тернопіль: Мандрівець; Львів: Агенція релігійної інформації, 2006. — 560 с.
3. Мережковский Д. Автобиографическая заметка // Русская литература XX века / Под ред. проф. С.А.Венгерова. — Т. 1. — М., 1915.
4. Мережковский Д. В тихом омуте. — М.: ИДДК ГРУПП, 2004. — 373 с.
5. Мережковский Д. Полное собрание сочинений: В 17 т. — Изд. т-ва М.О.Вольф. — СПб., 1911-1913.
6. Мережковский Д. Полное собрание сочинений: В 24 т. — Изд. т-ва И.Д.Сытина. — М., 1914.
7. Одоевцева И. На берегах Сены. — Париж, 1983. — 505 с.
8. Соловьев В. Византизм и Россия // Сочинения в 2 т. — Т. 2. — М.: Правда, 1989. — 735 с.
9. Соловьев В. Грехи России // Сочинения в 2 т. — Т. 2. — М.: Правда, 1989. — 735 с.
10. Соловьев В. Национальный вопрос в России // Сочинения в 2 т. — Т. 1. — М.: Правда, 1989. — 687 с.
11. Фосфорує ноктилюка // Дзвін Севастополя. — 2005. — № 3 (111).

UKRAINIAN SYMBOLISM AS A PHENOMENON IN WORLD THOUGHT HISTORY

Mykola Rashkevych

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Street 1, 79000, Lviv, Ukraine*

Tel. office: (032) 296-47-75

E-mail: journft@franko.lviv.ua

The article asserts the ukrainian roots of symbolism — the russian literaral and philosophical direction of the end of XIX — begining of the XX age. The author brings the concrete utterances over of “eternal” russians in relation to their real origin and hatred to autocracy and bilshovysm.

Key words: symbolism, bilshovysm, “silver age”, national egoism, national heritage.

Стаття надійшла до редколегії 19.03.2007

Прийнята до друку 27.03.2007